

Τοπολογία του φωτός

Δημήτρης Βλάχος

Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων Ροδόπης

ια τη ζωγραφική του Γιάννη Μενεσίδη έχουν μιλήσει πολλοί και ανάμεσά τους άξιοι κριτικοί, ιστορικοί της τέχνης, άνθρωποι των γραμμάτων. Τι θα μπορούσα λοιπόν να πω εγώ, που ούτε ειδικός στη ζωγραφική είμαι ούτε και φανατικός θαυμαστής αυτής της τέχνης; Ωστόσο, για να είμαι ειλικρινής, δεν είναι λίγες οι φορές που η συγκίνηση που προκαλεί ένα εικαστικό έργο δίνει μορφή στη σκέψη μου, είτε στην εκκίνησή της είτε στον τερματισμό της είτε καθοδόν. Δεν είναι λίγες οι φορές που η σκέψη και η συγκί-

νηση γεννιούνται από μια εικόνα, κι όταν η γλώσσα επιδιώκει τη μέγιστη ακρίβεια, με τις λέξεις πάλι μια εικόνα δημιουργεί. Είναι αξιοθαύμαστο αλλά συμβαίνει: στην ποίηση και σε εκείνη τη φιλοσοφία που θέλει να είναι ποιητική –και εδώ ο Πλάτωνας είναι ο πρώτος συστηματικός δάσκαλος– η εικόνα είναι διαρκώς παρούσα. Σ' αυτήν την εικόνα δείχνουν οι λέξεις της ποίησης και του ποιητικού στοχασμού. Μ' αυτήν την εικόνα θέλει να συμφωνήσει ο λόγος. Μ' αυτήν ομολογεί. Κατ' εικόνα...

Βλέποντας τα εικαστικά έργα με σινική μελάνη του Γιάννη Μενεσίδη, θυμήθηκα μια αναφορά του Γιώργου Σεφέρη για τη μουσική. Αντιγράφω την αναφορά, γιατί αυτή, μαζί με τον αποκαλυπτικό τίτλο της παρούσας συλλογής «Στίγματα φωτός στο Ξανθιώτικο τοπίο», μού έδωσε ένα κλειδί προσωπικής ερμηνείας του έργου του. Γράφει, λοιπόν, ο Σεφέρης με αφορμή τη μουσική του Claude-Achile: «...η μουσική δεν είναι φτιαγμένη με ήχους, αλλά με σιωπή το υλικό του μουσικού είναι η σιωπή, γιατί αυτήν στολίζει. Και δεν τη στολίζει, όπως ο ζωγράφος το πανί, με χρώματα αλλά όπως ο γλύπτης το μάρμαρο: με εξοχές, εσοχές και τρύπες»¹. Συλλογίζομαι, λοιπόν, πως αν η σιωπή είναι ο καμβάς του μουσικού, όπως το ολόλευκο σιωπηλό μάρμαρο είναι ο καμβάς του γλύπτη, τότε ο καμβάς του ζωγράφου Γιάννη Μενεσίδη είναι το απόλυτο φως του λευκού φύλλου της ακουαρέλας του. Αυτό το φως σμιλεύει με την πένα του. Μ' αυτό συνομιλεί. Μ' αυτό παλεύει.

Το απόλυτο φως είναι η σιωπή, που προσκαλεί τον ζωγράφο να συναντηθεί και να αναμετρηθεί μαζί της, για να αρθρώσει τον δικό του προσωπικό λόγο. Το φως του ολόλευκου φύλλου της ακουαρέλας του Γιάννη Μενεσίδη δεν είναι το άδειο, δεν είναι το κενό, δεν είναι ένα κλειστό και αδιαπέραστο μηδέν, αλλά μια μεγάλη σιωπή, που προσκαλεί τον ζωγράφο να τη διανοίξει, για να ακουστεί ο έγχρονος προσωπικός του λόγος.

Ο λευκός καμβάς του ζωγράφου, το απόλυτο ορατό φως στη γλώσσα της ζωγραφικής, με κάνει να συλλογίζομαι τη μεγάλη σιωπή, που τη λέμε αλλιώς και αιωνιότητα. Με την

1. Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Β'*, εκδ. Ίκαρος 1984, σ. 73.

πένα του δημιουργού αυτό το φως, καθώς περιορίζεται από το μαύρο της σινικής μελάνης, εισέρχεται εντός της ανθρώπινης ιστορίας, αποκτά περιγράμματα με νόημα για τον άνθρωπο και αποκαλύπτεται στη συνείδησή του, ιστορικά πλέον, δια μέσου των ποικίλων εικαστικών μορφών. Το απόλυτο φως, η μεγάλη σιωπή, η αιωνιότητα, εξανθρωπίζεται και εισέρχεται στον χρόνο – «χρονούται» θα έλεγε ο Χάιντεγκερ² – καθώς αναβλύζει μέσα από μικρότερα ή μεγαλύτερα ανοίγματα οικειότητας εντός του χρόνου, είτε αυτά είναι μορφές αγίων της ιερής ιστορίας είτε είναι μορφές ανθρώπων της καθημερινότητας στο παζάρι της Ξάνθης. Η αφήγηση ιερών και κοσμικών γεγονότων, τα σπίτια της παλιάς πόλης, πουλιά, ψάρια, δέντρα, εκκλησάκια, νερά, γεφύρια, όλοι αυτοί οι τόποι της Ξάνθης γίνονται μικρότερα ή μεγαλύτερα παράθυρα φωτός, που χάρη στην πένα του δημιουργού γίνεται ορατό, δηλαδή ανθρώπινο και ιστορικό, χωρίς να τυφλώνει. Η δουλειά του Γιάννη Μενεσίδη έχει να κάνει με τον εξανθρωπισμό, τη «χρόνωση», του φωτός, και από αυτήν την άποψη ανήκει και ο ίδιος ιστορικά στη χορεία των χρονικογράφων της αιωνιότητας.

«Στίγματα φωτός στο Ξανθιώτικο τοπίο», ο τίτλος αυτής της δουλειάς του Γιάννη Μενεσίδη, που περιλαμβάνει έργα του με τόπους της Ξάνθης, όχι μόνο της πόλης αλλά και του ευρύτερου νομού. Ουσιαστικά πρόκειται για μια τοπολογία του φωτός. Τόπος δεν είναι ο γεωγραφικός χώρος, αν και εύκολα αναγνωρίζονται τέτοιοι γεωγραφικοί χώροι στα έργα του Γιάννη Μενεσίδη. Για τον άνθρωπο όμως ως ιστορική ύπαρξη, ο τόπος είναι έννοια αρχέγονη, πιο αποκαλυπτική και πιο ουσιώδης από την έννοια του γεωγραφικού χώρου. Θα λέγαμε, μέσα από μια χαϊντεγκεριανή ερμηνευτική προοπτική, ότι ο γεωγραφικός χώρος για τον ιστορικό άνθρωπο αναβλύζει από τον τόπο κι όχι το αντίστροφο. Τόπος δεν είναι οι γεωγραφικές συντεταγμένες του χώρου, αλλά η αναγωγή μας σε μια πατρίδα ή η νοσταλγία αυτής της πατρίδας που χάσαμε από αδιαφορία ή την εξαργυρώσαμε από πρόθεση. Τόπος δεν είναι το γραφικό τοπίο με το εκκλησάκι, αλλά η αναγωγή

2. «...γιατί ο χρόνος χρονούται μόνο στο βαθμό που υπάρχει ο άνθρωπος. [...] διότι ο χρόνος δεν είναι αιωνιότητα και ο χρόνος γίνεται κάθε φορά χρόνος μόνο χρονούμενος ως ανθρώπινη – ιστορική ύπαρξη». (weil Zeit sich nur zeitigt, sofern der Mensch ist. [...] weil Zeit nicht Ewigkeit ist und Zeit sich nur zu einer Zeit als menschlich-geschichtliches Dasein zeitigt), Μάρτιν Χάιντεγκερ, *Εισαγωγή στη Μεταφυσική*, εισαγωγή – μετάφραση – επιλεγόμενα Χρήστου Μαλεβίτση, εκδ. Δωδώνη, 1973, σ. 117· Martin Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, Max Niemeyer Verlag Tübingen, 1998, σ. 64.

Η γλώσσα του Χάιντεγκερ προκαλεί αμηχανία ακόμη και στους Γερμανούς μελετητές του έργου του (τσαρλατάνος ή μάγος της γερμανικής γλώσσας;), πόσο μάλλον στους Έλληνες μεταφραστές, που επιχειρούν να αποδώσουν στα ελληνικά τους όρους του ιδιόρρυθμου αυτού Γερμανού φιλοσόφου. Αποτέλεσμα αυτής της αμηχανίας είναι να δημιουργούνται στα ελληνικά νεολογισμοί και αποδόσεις που ξενίζουν στον μέσο Έλληνα αναγνώστη και εγείρουν ποικίλες ενστάσεις μεταξύ των επιμελητών-μεταφραστών. Αυτό είναι αναπόφευκτο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το γερμανικό ρήμα «sich zeitigen», που χρησιμοποιεί εδώ ο Χάιντεγκερ, αποδίδεται στα ελληνικά από τον Μαλεβίτση ως «χρονούμαι» (ως «χρονίζομαι» το μεταφράζει ο Τζαβάρας στον Β' τόμο του *Είναι και Χρόνος*). Για να μην κουράζω όμως περισσότερο τον αναγνώστη με τις έριδες απόδοσης φιλοσοφικών όρων, τις παρακάμπτω, και παραθέτω στη συνέχεια κάποια από τα έργα του Χάιντεγκερ, που έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά και θεμελιώνουν στο κείμενό μου τη δική μου ερμηνευτική προσέγγιση σε ό,τι αφορά στη ζωγραφική του Γιάννη Μενεσίδη. Βλ. σχετικά: Μάρτιν Χάιντεγκερ, *Η προέλευση του έργου τέχνης*, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Γιάννη Τζαβάρα, εκδ. Δωδώνη, 1986· Μάρτιν Χάιντεγκερ, *Η τέχνη και ο χώρος*, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Γιάννη Τζαβάρα, εκδ. Ίνδικτος 2006· Μάρτιν Χάιντεγκερ, *Είναι και Χρόνος*, μετάφραση – σχόλια Γιάννη Τζαβάρα, εκδ. Δωδώνη, 1978 (τόμοι Α, Β)· Martin Heidegger, *Η έννοια του χρόνου*, προλεγόμενα – μετάφραση – σχόλια, Δημήτρης Υφαντής, εκδ. Ροές/ Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη, 2009. Martin Heidegger, «...ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος...», εισαγωγή: Γιώργος Ξηροπαίδης – μετάφραση: Ιωάννα Αβραμίδου, εκδ. Πλέθρον, 2008.

μας στον ιερό χώρο ή η νοσταλγία λόγω της έλλειψης αυτού του ιερού χώρου. Τόπος δεν είναι η αποτύπωση σε μια καρτ ποστάλ μιας ορθόδοξης χριστιανικής τελετής, όπως για παράδειγμα ο αγιασμός των υδάτων στο ποτάμι της Ξάνθης, αλλά κάτι πολύ περισσότερο ουσιαστικό και αρχέγονο· τόπος είναι η αναγωγή στον αποκαλυμμένο Θεό ή η αίσθηση της ορφάνιας λόγω της απόσυρσής του.

Τα έργα αυτού του λευκώματος του Γιάννη Μενεσίδη αυτούς τους τόπους καταγράφουν. Οι τόποι αυτοί κυριαρχούν πάνω στους γεωγραφικούς χώρους και τους διαφυλάσσουν. Αυτοί οι τόποι των εικαστικών του Γιάννη Μενεσίδη περισυλλέγουν ανθρώπους, ζώα και φυτά, ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον, ιερούς και μη ιερούς χώρους. Ο αγιασμός των υδάτων, στον οποίο παραδειγματικά αναφερθήκαμε, γίνεται έτσι ένας τόπος περισυλλογής νοήματος. Νόημα στο οποίο θεμελιώνεται ο γεωγραφικός χώρος του ευρύτερου νομού Ξάνθης. Ο αγιασμός των υδάτων, κατά την τελετή των Θεοφανείων, γίνεται για τους Χριστιανούς της Ξάνθης ο τόπος τους, η κατεξοχήν πατρίδα τους. Αυτή η πατρίδα, ως τόπος πλέον κι όχι ως αριθμητικές γεωγραφικές συντεταγμένες, εκτείνεται από τον ουρανό έως τα βάθη της θάλασσας και διαφυλάσσει τους γεωγραφικούς χώρους της Ξάνθης. Καμία φωτογραφία, καμία ζωγραφική απεικόνιση που θα ήθελε να είναι ρεαλιστική, δεν θα μπορούσε να κλείσει σε μια επιφάνεια μεγέθους φύλλου ακουαρέλας 28 x 22 εκατοστών όλους αυτούς του γεωγραφικούς χώρους της Ξάνθης, όπως είναι τα τρία εμβληματικά μοναστήρια της, οι καταρράκτες του Λειβαδίτη, η κορυφή του «αβγού», η λίμνη της Βιστωνίδας, το γεφύρι του Κόσσουνθου με τους πιστούς να συμμετέχουν στην τελετή του αγιασμού, το Πόρτο Λάγος με το εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου. Ο αγιασμός των υδάτων ως τόπος στο εικαστικό αυτό έργο με σινική μελάνη, δεν περισυλλέγει απλώς το νόημα των γεωγραφικών χώρων της Ξάνθης, αλλά τους διαφυλάσσει, τους προστατεύει μέσα στην αγκαλιά του. Τους προφυλάσσει, συναθροίζοντας τα πράγματα μέσα στην αλληλοσυνύφανσή τους. Με λίγα λόγια ο αγιασμός των υδάτων, ως τόπος πλέον σ' αυτό το παραδειγματικό έργο του Γιάννη Μενεσίδη, γίνεται το ξέφωτο, όπου τα όντα των γεωγραφικών χώρων της Ξάνθης συναθροίζονται, συναρθρώνονται και αποκτούν νόημα στις μεταξύ τους σχέσεις. Ως τόπος πλέον ο αγιασμός των υδάτων ενεργοποιεί και σταθεροποιεί την αλήθεια των όντων των γεωγραφικών χώρων της Ξάνθης. Ο τόπος, έτσι, γίνεται το σημείο συνάντησης ουρανού και γης, στεριάς και θάλασσας, γήινου και υπερβατικού. Στο μέσον του αγιασμού των υδάτων δεσπόζει μεγεθυμένο το Χριστόψαρο ως σύμβολο του κέντρου αυτού του τόπου, από όπου αναβλύζουν όλοι οι γεωγραφικοί χώροι και τα όντα που αυτοί περιέχουν. Πουλιά και ψάρια, βουνά και νερά, δέντρα και σπίτια, γεφύρια και άνθρωποι, ο ένας δίπλα στον άλλον σε σχέση κοινωνίας, σ' αυτό το κέντρο αναφέρονται. Το Χριστόψαρο, όπως και ο σταυρός, είναι το κέντρο του τόπου, το σημείο όπου αποκαλύπτεται το κατεξοχήν μυστήριο, που για τους Χριστιανούς φέρει το όνομα του Χριστού.

Μια τοπολογία του φωτός προϋποθέτει αναφορά σε έναν μεγάλο μύθο, υπερβατικό στον πυρήνα του, με περιφέρεια που συνεχώς να διευρύνεται, για να αγκαλιάσει όλον τον κόσμο σε μια ενότητα νοήματος. Και η τοπογραφία της Ξάνθης του Γιάννη Μενεσίδη είναι ουσιαστικά μια τοπολογία του φωτός, που το υπερβατικό της κέντρο είναι η ορθόδοξη χριστιανική πίστη με τα σύμβολά της. Η χρώση της αιωνιότητας πραγματώνεται εικα-

στικά στην τοπογραφική αυτή αποτύπωση της Ξάνθης του Γιάννη Μενεσίδη. Η χρόνωση της αιωνιότητας, δηλαδή ο εξανθρωπισμός του φωτός και η είσοδος του στην Ιστορία, υλοποιείται εικαστικά με την κίνηση, που κατορθώνει να συλλάβει η ευαισθησία του ζωγράφου και να αποτυπώσει τα ίχνη της στην ακουαρέλα του με τη σινική μελάνη και με τις τέμπερές του. Ένας παρατηρητής των εικαστικών έργων του Γιάννη Μενεσίδη έχει την αίσθηση ότι τα δέντρα, οι άνθρωποι, τα σπίτια, οι εκκλησιές, τα λιθόστρωτα δρομάκια, τα νερά, τα γεφύρια είναι ζωντανά. Περπατούν, κάνουν χειρονομίες, εκφράζουν συναισθήματα, χορεύουν. Παντού υπάρχει κίνηση. Λες και από κάπου φυσάει ένα αεράκι που τα κάνει όλα να κυματίζουν ρυθμικά. Παντού υπάρχει ζωή. Παντού υπάρχει ανθρωπιά.

Μιλώντας για την ανθρωπιά, η γλώσσα ετυμολογικά μας φέρνει πάλι στην εικόνα του ανθρώπου. Το πρόσωπο, η όψη, η εικόνα είναι ο άνθρωπος. Η τοπογραφική αποτύπωση της Ξάνθης από τον ζωγράφο Γιάννη Μενεσίδη, ως αυθεντική τοπολογία φωτός, μας δείχνει εικαστικά ότι ο άνθρωπος είναι η εικόνα του, και η ανθρωπιά του, το μέγα ζητούμενο στην τέχνη όπως και στη ζωή, είναι το κατ' εικόνα. Ο Γιώργος Σεφέρης, μιλώντας απλά και με γλώσσα εικαστική, θα το έλεγε αλλιώς: «κατά βάθος είμαι ζήτημα φωτός». «Και το φως δεν το εξηγεί κανείς, το βλέπει».

